

Opening Week van de Rechtsstaat

9 september 2025

Maxim Februari

Een grappige en onverwachte omschrijving van de rechtsstaat kwam ik een paar weken geleden tegen in een [kranteninterview met romanschrijver David Szalay](#).

Het gesprek ging over de crisis van de mannelijkheid die volgens Szalay al eeuwenlang gaande is. Kijk maar naar Hamlet, zei hij. Prins Hamlet is een held die terugdeinst voor geweld en harde actie, een denker, een weifelaar. Shakespeare voerde hem op in een tijd waarin de militaire samenleving op haar einde liep. De hegemonie van de macho was voorbij, zou je kunnen zeggen. Er ontstond een nieuwe samenleving, die werd gebaseerd op de wet: een maatschappij, zegt Szalay, 'waar mensen die konden denken en schrijven de lakens uitdeelden'.

Met andere woorden, de opkomst van de rechtsstaat hangt samen met de opkomst van de intellectueel, de wikker en weger, de denker, de rechter. In de afgelopen eeuwen is fysieke kracht steeds verder ingetoomd door de wet, zegt Szalay, en precies dat is de definitie die we kennen van de rechtsstaat: alle macht in de staat is onderworpen aan het recht. Zo komt de weg vrij voor fragiele mannen, beschouwelijk ingestelde mannen – en voor vrouwen.

Er zijn natuurlijk andere schema's te verzinnen waarmee je de geschiedenis van de rechtsstaat kunt duiden, maar dit schema van verdwijnende spierkracht en opkomende beschouwelijkheid is zo goed als alle andere. En je kunt meteen zien dat die beweging richting grotere behoedzaamheid een voorzichtigheid en historisch proces is: die beweging kan zich voortzetten, maar ze kan ook plotseling en andere richting inslaan. De sterke mannen kunnen terugkeren. Of andere mensentypes kunnen gaan domineren: de rekenaars, bijvoorbeeld, de cijferaars.

Niet dat er iets ook maar iets mis is met cijferaars. Maar het maakt wel verschil uit of de staat wordt geregeerd op basis van morele afwegingen of op basis van cijfermatige berekeningen. Het is de vraag of de rechtsstaat dat laatste overleeft.

Schrijven

Laten we dus eens kijken naar het denken en schrijven dat in zijn lot zo verbonden is met het lot van de rechtsstaat.

Als je de politieke commentaren volgt op de dreigende teloorgang van de rechtsstaat, dan zie je dat de meeste commentatoren die wijten aan autocraten en autocratische tendensen (Trump!), aan geopolitieke veranderingen (China! Rusland!), aan populisme (rechts-radicalen partijen!), kortom, aan machtsverschuivingen en krachtmetingen. En dat zal allemaal wel waar zijn - sterker nog, het is ook waar - maar het kan geen kwaad de zaak eens om te draaien en je af te vragen waarom het recht en het daarmee samenhangende wikken-en-wegen zelf aan gezag inboeten. Waarom verdwijnt de deugd van de rechtvaardigheid zo snel uit het oog van Europa en de wereld?

Ik wil voorzichtig een suggestie te doen. Ik denk dat de opkomst van digitale technologie en zogenaamde kunstmatige intelligentie op dit moment het oude, menselijke, analoge denken van de

troon dreigt te stoten. Niet alleen het recht wordt geautomatiseerd, maar ook het lezen en schrijven, het oordelen en het nemen van lastige beslissingen.

Demos versus regels

Om dit verhaal te kunnen vertellen, wil ik eerst de rechtsstaat begripsmatig lospeuteren van het begrip democratie. Meestal worden die twee beschouwd als één verschijnsel en je ziet dat de termen steeds zonder toelichting door elkaar worden gebruikt – want, ja, er is een brede definitie van de democratie en, ja, daar valt de rechtsstaat onder, jajaja, ik weet het – maar het is toch handig de twee uit elkaar te houden en het afzonderlijk op te nemen voor recht en rechtvaardigheid.

In deze onrustige tijden wordt namelijk veel te veel gepraat over de democratie en veel te weinig over de rechtsstaat. Als columnist krijg ik stromen geleerde plannen in mijn mailbox en die gaan onevenredig veel over nieuwe kiesstelsels, alternatieve democratische processen, burgerberaden, referendummodellen, betere vertegenwoordiging van burgers, praten met burgers, luisteren naar burgers, meer macht kortom voor de burgers.

Door de focus zo sterk te leggen op invloed en macht wordt uiteindelijk alles macht en alles wil. Dan verdwijnt het belang van de redelijkheid, de behoedzaamheid en de afweging die behoren tot het wezen van de rechtsstaat.

Dat zie je vervolgens in karikaturale vorm terug in de theorieën over de volkswil die nu snel om zich heen grijpen. De wil van het volk, zeggen duiders in praatprogramma's, moet zwaarder wegen dan regels die de eenling beschermen.

Toen de rechter in Duitsland eind augustus oordeelde dat de regering-Merz aan tweeduizend Afghanen asiel moet verlenen [schreef Peter Giesen in de Volkskrant](#) dat dit een juridische crises aanzwengelde, aangezien steeds meer burgers de rechtsstaat zien 'als een obstakel voor de uitvoering van de wil van "het volk"'. Als je je oor te luisteren legt, kun je Giesen gelijk geven in die observatie. Volgens veel burgers zit de rechtsstaat als een obstakel hun demos in de weg, hun wil en hun macht.

En helemáál ongelijk hebben die burgers ook niet. Althans, als je het recht alleen ziet als een pakket regels. Ik had het zojuist over David Szalay en Hamlet. In de tijd van Shakespeare, zei Szalay, ontstond een nieuwe samenleving die was gegrondvest op de wet, waarin 'mensen die konden denken en schrijven de lakens uitdeelden'. Zo geformuleerd klinkt dat niet bepaald democratisch. Inmiddels kunnen meer mensen lezen en schrijven dan toen, maar aangezien die zich uit behoedzaamheid tot doel hebben gesteld de godganse dag wetten en regels te maken, is de zaak intussen finaal vastgelopen. Overregulering en regeldruk - grote pakketten regels die zwaar op het land drukken - leiden tot een Hamlet-achtige besluiteloosheid.

Zo staat het er nu voor. Er is een duidelijke spanning tussen democratie en rechtsstaat. Uit naam van de demos komen sterke types naar voren die met motorzagen de wetten en regels gaan bij snoeien. In diverse partijprogramma's voor de komende verkiezingen valt het woord efficiëntie – dat is zo'n motorzaag.

Het is daarom wel van belang dat we de rechtsstaat leren begrijpen als iets anders dan een optelsom van regels en wetten. Namelijk als een staat en een samenleving waarin rechtvaardigheid heerst, en rechtvaardigheid laat zich noch in wetten noch in computercode vastpinnen. Dat je kunt schrijven en

lezen betekent niet dat je de wereld moet dichttimmeren met tekst. Dat je kunt rekenen betekent niet dat je het recht kunt opvatten als een berekenbare vorm van informatie.

Rekenen

Deze omweg had ik nodig om weer te kunnen terugkomen bij het automatiseren. Het zou niet nodig zijn democratie en rechtsstaat uit elkaar te houden als we niet in de greep van het rekenen waren gekomen. Dat rekenen, de automatisering verdringt het schrijven en lezen in het aansturen van de wereld, het wikken en wegen en het sluiten van compromissen, kortom, de behoedzaamheid die de kern van de rechtsstaat vormt.

Een week geleden [zei statisticus en politiek analist Nate Silver](#) tegen Bas Blokker van de *NRC* dat de cijferars hebben gewonnen. 'De quants hebben gewonnen. Wij leven in hun wereld.' Het gesprek ging over de triomf van het rekenen en meten. Nate Silver legde nog maar weer eens uit dat je tijdens verkiezingscampagnes via een analyse van demografische gegevens kunt berekenen wat mensen willen, waarop ze stemmen, je kunt de demos doorzien en als quant op tijd de kant van de macht kiezen.

Het nadeel van de Democratische partij, zegt Silver, is dat democraten vaak universitair geschoold zijn. Dat ze kunnen denken en schrijven. En als een Democraat het tot president van de VS schopt, proberen veel leden van die denkende elite zijn of haar aandacht te krijgen en de prioriteiten te bepalen. 'Heel veel mensen tegelijk proberen aan de touwtjes te trekken [*de lakens uit te delen*, zou Szalay zeggen] en dat maakt onzeker welke kant [de president] opgaat.' Een Democratische president is daarom al gauw net zo besluiteloos als Hamlet. Om die reden heeft een technologie-magnaat als Peter Thiel gekozen voor de Republikeinse presidentskandidaat Trump, want die is vatbaar voor het doorrekenen van de demos en voor de simpele conclusies daaruit.

Nu de wereld steeds verder wordt geautomatiseerd, zegt Nate Silver, kunnen de VS binnenkort *de facto* worden geregeerd door machtige technologiebedrijven op basis van berekeningen. Je kunt daar zelf aan toevoegen dat dit *de facto* al deels zo is. De bedrijven bezitten de digitale infrastructuur, ontwerpen code en standaarden, sturen de informatiestromen aan, bepalen de vrijheid van meningsuiting, hanteren maatschappelijke polarisatie als verdienmodel, houden regels tegen die hun macht inperken, beslissen over de inzet en doelen van technologie, ook van surveillance-technologie die mondiaal toezicht houdt, ze maken *de facto* rechtsregels voor burgers en handhaven die.

Het is krankzinnig dat niemand het - bij alle gesprekken die we voeren over investeringen in technologie - heeft over de gevolgen van die mega-investeringen voor staat, recht en bestuur. Het maatschappelijke debat gaat al tijden over de invloed van de technologie op de burger, maar nog steeds niet over de invloed ervan op de staat. Wat een grote omwenteling in de geschiedenis zal blijken te zijn, een ongekende systeemverandering, krijgt geen aandacht in Amerikaanse verkiezingscampagnes, niet in Nederlandse verkiezingsprogramma's, er staat hier vrijwel niemand op de kieslijsten die er verstand van heeft, straks is er bij ons in de Kamer niemand die ooit over de digitale toekomst van de rechtsstaat heeft nagedacht. Het is, hoe zal ik het eens netjes noemen, verbazingwekkend.

Jawel, in de media en het maatschappelijk debat maken we ons zorgen over verlies aan banen door AI. Maar dat mensen hun baan kwijtraken is maar een deel van het verhaal. Dat ze hun democratische invloed kwijtraken is nog een stuk wezenlijker, dat ze hun rechtsbescherming kwijtraken is helemaal fundamenteel.

Jawel, mensen raken banen kwijt, en ook die denkende elite gaat haar banen kwijtraken, dat zie je nu al gebeuren aan de Amerikaanse universiteiten: heel jammer, maar zo is de loop der geschiedenis. Je hebt de laatste eeuwen de macht ingeperkt van de jongens met spieren, nu wordt je plaats ingenomen door de no nonsense-types met hun rekentuig. Heel jammer.

Maar veel belangrijker dan de vraag wie hun baan kwijtraken is de vraag wat in de democratische rechtsstaten verloren gaat als de geschiedenis deze richting inslaat. Het antwoord op die vraag is niet te berekenen of te meten. Zodra de staat volledig rekenkundig en bedrijfsmatig wordt geleid, gaat zoiets ongrijpbaars verloren als onze menselijkheid, en de zorg om rechtvaardigheid die de rechtsstaat tot een rechtsstaat maakt.

Het eind van het schrijven

Maar kan *'dat wat een rechtsstaat tot een rechtstaat maakt'* dan niet eenvoudigweg worden geautomatiseerd? Kun je rechtvaardigheid niet *by design* in de systemen stoppen? Dat vragen studenten nog wel eens als je het hebt over de automatisering van de wereld. Is rekenen niet feitelijk hetzelfde als lezen en schrijven? Zijn technische berekeningen niet zelfs superieur aan menselijke oordelen? Kortom, kunnen de quants de democratische rechtsstaat niet gewoon digitaliseren?

Het simpele antwoord is: nee, dat kan niet.

Het is een misvatting dat de rechtstaat bestaat uit regels en dat het hele bestaan te vatten is in regels en wetmatigheden. Die misvatting heet [*informatisering*](#) en ze komt erop neer dat je het bestaan reduceert tot wetmatige, algoritmische, berekenbare verwerking van informatie. Alle niet wetmatige eigenschappen en kwaliteiten van het bestaan, van de taal of het recht, neger je en laat je buiten beschouwing. Je kunt het bestaan alleen digitaliseren als je het meeste buiten beschouwing laat.

Mochten de quants uiteindelijk besluiten de democratische rechtsstaat te automatiseren, omdat ze denken dat het kan, dan zal het, omdat het niet kan, niet meer onze democratische rechtsstaat zijn.

Het streven naar rechtvaardigheid is geen afwikkeling van regels, maar het werk van een morele gemeenschap – een demos – en machines maken nu eenmaal geen deel uit van die morele gemeenschap. Het kan ze niet schelen hoe het met ons gaat. They are just not that into us. Ze kunnen beslissingen nemen, maar geen rechtvaardige beslissingen, omdat rechtvaardigheid ontstaat tussen mensen.

Dus, ja, we gaan miljarden investeren in AI. Maar voordat de lezende en schrijvende mens definitief zijn plaats in de staat kwijt is, moet hij hier misschien toch eens over nadenken.